

OSTARELA DRUŽBA

Eksplikaciji demografskih pokazateljev, ki opredeljujejo fenomen tim. ostarele družbe v industrijsko razvitem svetu nasploh in v Sloveniji posebej, sledi okvirna analiza političnih, ekonomskih, socialnih in moralno-političnih implikacij. V tem kontekstu so posebej apostrofirani pojav gerontokracije in posledice tim. generacijskega konflikta. Prvo in drugo je osvetljeno s podatki raziskav, ki so bile opravljene na tujem in doma. Stališča do domov za ostarele, patronažne službe in zdravstvenih institucij in z njimi posredno povezana ekonomska problematika sodijo med integralne dele prispevka, ki je v zadnji konsekvenci osmišljen z globalnim procesom prehoda iz industrijske v poindustrijsko družbo.

The explication of demographic indicators, which define the phenomenon of »old nations« in the contemporary developed world in general and in Slovenia in particular, is followed by a basic analysis of political, economical, social and moral-ethical implications. In this context the appearance of gerontocracy and the generation-gap conflicts is particularly emphasized. Both phenomena are illuminated by data collected in elsewhere and in Slovenia. The attitudes toward nursing homes for the elderly, day-care and health institutions and with them connected economic problems are part of the paper which point of departure was the global process of transition from the industrial to the post-industrial society.

ostareli, longeviteta, delovni potenciali, gerontokracija, generacijski konflikt

Dve temeljni karakteristiki označujeta pozno industrijsko in zgodnjo poindustrijsko družbo: visoka longeviteta in nizka nataliteta. Slednja je v zadnji konsekvenci tudi odgovorna, če mislimo statistično, za sindrom »ostarele družbe« ali za populacijski fenomen, ki je kot novum v svetovni zgodovini še zmeraj dokaj nezadostno raziskan.¹

Razlogi longevitete, tj. visoke individualne povprečne starosti, so relativno enoznačni: manj naporno delo, ustrežnejša prehrana in še posebej nesluteni razvoj preventivne in kurativne medicine. Vzročni nexus nizke natalitete je veliko bolj zapleten. Ne poznamo dovolj niti narave vseh možnih variabel, ki določajo končne efekte vzročnega spleta, niti dinamike njihovega medsebojnega učinkovanja, ki je očitno odvisna še od vsakokratne konstelacije vnanjih, se pravi kulturno-historičnih, socialno-političnih in ekonomskih faktorjev. Kar zadeva slednje, lahko mirno, pa čeprav v grobo postavimo, da že v pozni industrijski družbi številčnost potomstva zagotovo ne pomeni več investicije, ki se obrestuje bodisi kot cenena in poslušna delovna sila bodisi kot porok za preskrbljeno starost staršev ali kot oboje, kar je grosso modo veljalo še za nekdanjo kmečko, obrtniško ali proletarsko »razširjeno družino«, marveč obligacijo, ki se ji poskuša sodobna »nuklearna družina« – zlasti v urbanih aglomeracijah, ki s svojimi tipi stanovanj eo ipso niso naklonjene velikim družinam, in ne glede na slojno pripadnost – izogniti na ta ali oni način. Po eni plati so namreč stroški, ki jih dandanašnji terja proces formiranja otroka v odraslega in času primerno izobraženega občana, postali tako visoki, da jih družina s povprečnimi dohodki in številnejšim naraščanjem komaj ali sploh ne zmore pokriti.

Po drugi plati in hkrati pa je skrb za bolj ali manj preskrbljeno starost prevzela s takšno ali drugačno socialno politiko družba v celoti oziroma, če gre za zaposlene, takšna ali drugačna zvrst starostnega ali/in invalidskega zavarovanja, ki ga poznajo vse razvite dežele. Izjeme je najti le v nerazvitem svetu, se pravi v deželah, ki se jim še ni treba ubadati s posledicami fenomena »ostarele družbe«.

Preden se bomo lotili tega fenomena, ki je – kot je že bilo poudarjeno – brez precedensa v zgodovini človeštva, in se z njim v zvezi tudi okvirno dotaknili nekaterih razsežnosti posledic, s katerimi se očitno ne zmoremo več učinkovito in uspešno spoprijemati z utečenimi pristopi in prijemi, se poskušajmo vsaj fragmentarno seznaniti z demografskimi pokazatelji, ki pričajo dovolj zgovorno, da je epiteton: ostarela družba, ki se ne sliši preveč simpatično, upravičen.

V primitivnih družbah je zelo težko zaslediti več kot 3 % ljudi, ki bi bili starejši kot 65 let, medtem ko se v industrijsko razvitih deželah – med njimi je tudi Slovenija – ta odstotek danes giblje med 9 in 12 % f. Toda 12 % še ne pomeni konca rasti, saj napovedujejo demografi, da bomo čez 15 let živeli v družbi, v kateri bo morda kar 20 % petinšestdesetletnikov in starejših. Francija npr. pričakuje porast populacije stare nad 65 let do leta 2000 za 29 %, stare nad 80 let pa za 42 % (Sauvy, 1966). ZDA se pripravljajo na to, da bo do leta 2000 porasla populacija starostnega razreda med 55 in 64 leti za 16 %, med 65 in 64 let za 23 % in nad 80 let za 60 % (Brotman, 1977). V SZ so izračunali, da bo do leta 2000 za skoraj 300 % naraslo število prebivancev starejših kot 65 let (Roubakine, 1976). V Švici, ki sodi zagotovo med najbolj razvite dežele Evrope in najbolj bogate tega sveta, so ugotovili, da se je število osemdesetletnikov od leta 1888 do 1966 pošesterilo; demografske progonoze za leto 2010 pa grozijo, da se bo to število v primeri z letom 1966 še potrojilo (Mitscherlich, 1971).² Podobne podatke bi lahko navedli tudi za ostale industrijsko razvite dežele. »Staranje« razvitih dežel spremlja »mladost« nerazvitih, ki se še zmeraj ne zmorejo uspešno zoperstaviti tim. populacijski eksploziji (visoka nataliteta, nizka longeviteta) in njenim posledicam: število ust raste hitreje kot kolač, ki naj bi jih prehranil. Naše Kosovo je najlepši primer nebrzdane populacijske rasti in posledic, ki jih vleče za sabo.

Leta 1970 je bilo v Jugoslaviji okoli 1.586.000 občanov starejših od 65 let ali 8 %, leta 1980 jih je bilo okoli 1.966.000, leta 1990 jih bo, vse tako kaže, okoli 2.089.000, in leta 2000 ali čez borih 15 let, če se demografi ne motijo ali ceteris paribus, pa kar okoli 2.886.000, skratka za dobro »republiko«, ki bo morda še bolj kot demografska kohorta mladih, ki se šele pripravlja za vstop v produktivno življenje, obremenjevala aktivni del populacije. Takšna je torej podoba, če izhajamo iz spodnje meje ostarelosti, tj. 65 let, ki velja za zdaj kot standard po vsem svetu.³ Toda razmerja se hudo spremenijo, brž ko določimo za spodnjo mejo leto, ko zaposleni normativno dozori za upokožitev – pri nas je to zaenkrat 60 let za moške in 55 za ženske – ko postavimo enačaj med upokoženostjo in ostarelostjo. Ta spodnja meja pa se bo zelo verjetno že v bližnji prihodnosti pomaknila za 5 ali celo let več navzdol. Kaj bo to pomenilo, najbolj prepričljivo izpričuje podatek, da je občan, ki se je, denimo, upokojil leta 1945, smel pri nas pričakovati, da bo »užival« svojo pokojnino – 7 do 8 let, medtem ko sme upati, če se upokoji danes in še posebej če je ženska – pričakovana življenska doba žensk je za nekaj let daljša od moške in, paradoksalno, ženska je upravičena, da se upokoji bolj zgodaj – da bo to počel dobrih 17 ali celo 20 let. Sporočilo, nad katerim se velja zamisliti, saj gre konec koncev za obdobje, ki je enako času, v katerem se povprečni občan formalno kvalificira za opravljanje svojega poklica. V primeru da se bo dozdej predpisani delovni staž še skrajšal za pet ali celo deset let pa za čas, ki ga terja visokošolska diploma oziroma visokošolska diploma za doktoratom znanosti. Ob tem se kajpak samo po sebi zastavlja vprašanje, od kod sredstva, ki so potrebna za vzdrževanje tega demografskega razreda, ki ga prav zaradi njegove številčnosti ne moremo več prištevati med tim. marginalne skupine. Razen seveda, kolikor ne gre za onemogle, ki sodijo, podobno kot otroci, med tim. ranljive družbene skupine (vulnerable groups). Toda tudi ta posebej ranljivi del ostarele populacije, ki najbolj bremeni skrbstvo in zdravstvo, se zaskrbljivo širi.⁴

Pokazatelji, ki jih v okviru pričujočega prispevka ne gre v podrobnosti in »in extenso« navajati, razkrivajo, da je podoba demografskih trendov, ki smo jih nakazali za Jugoslavijo, še bolj zaostrena v Sloveniji, saj je že zdaj okoli 15 % Slovencev starejših od 60 in 11.5 % starejših od 65 let. Leta 2000 pa bi naj imeli že čez 20 % občanov starejših od 60 let. Povedano pa tudi implicira, da se bo morala naša republika med prvimi v Jugoslaviji resno spoprijeti s problematiko ostarelih, ki je po definiciji večplastna, saj je treba iskati odgovore tako na političnem in ekonomskem področju kot na socialnem in ne nazadnje na moralno-etičnem; ne nazadnje na moralno-etičnem področju preprosto zato, ker nismo kot samo-

upravna socialistična družba postavili v osrčje političnega sistema ideološke abstrakcije, marveč konkretnega občana. Apostrofiranje konkretnega človeka pa pomeni hkrati tudi obligacijo, da bomo poskušali kot družba adekvatno saturirati njegove specifične potrebe, aspiracije in ekspektacije. Te specifične potrebe, želje in pričakovanja pa se ne formirajo v socialnem in zgodovinskem vakuumu, pač pa v konkretnih socialnih in kulturno-historičnih koordinatah, v našem primeru v srednje-evropskem geopolitičnem prostoru. Ali drugače povedano: v srednje-evropskem prostoru, v katerega kot etnija spadamo, je zasidrana tudi legitimeteta kriterijev, s pomočjo katerih presojava, kaj je in kaj ni pravična socialna distribucija »privilegijev« oziroma kaj je ali kaj ni ustrezna kvaliteta življenja. Prav ta prostor torej predstavlja naravni referenčni okvir, v katerem se oblikujejo hierarhije potreb in motivov ljudi, ki so se tu na-rodili. Konsekventno potemtakem tudi merila presoje ostarelih občanov, kaj je in kaj ni človeka dostojno staranje. Sklicevanje na jugoslovanska povprečja kot na »points of reference« ne morejo v tej zvezi nikogar prepričati in še več, ne moremo jih uporabljati kot izhodišča zadevnih amelioracijskih intervencij, ki naj bi bile učinkovite in predvsem uspešne. Tega bi ne smeli izgubiti izpred oči predvsem planerji družbenega razvoja.

Najbrž je odveč opozorilo, da se politične, ekonomske, socialne in moralno-etične razsežnosti fenomena »ostarele družbe« medsebojno prekrivajo in pogojujejo, kar pomeni, da je skoraj nemogoče razpravljati – tudi če zadevo simplificiramo – o katerikoli razsežnosti izolirano. Za primer se najprej ustavimo pri politični dimenziji.

Znano je, da postajamo z leti vse bolj starokopitni, da se vse bolj krčevito oklepamo ustaljenih navad in pogledov na svoje ožje in širše okolje, skratka, da živimo v soglasju z modrostjo starega hindujskega pregovora: v prvi polovici svojega življenja oblikujem svoje navade in nazore, v drugi polovici pa naše navade in nazori oblikujejo mene. To pa v bistvu pomeni, da postajamo z leti neofobni, da odklanjamo ali da smo vsaj hudo nezaupljivi do vsega, kar je nepoznano in novo. Sociološke in socialnopsihološke raziskave političnega vedenja (Eysenck, 1954; Berelson et al., 1954; Lazarsfeld et al., 1944) so pokazale, da se nagiba pomemben del ostarelih volivcev k radikalizmu, konservatizmu ali k politični neodzivnosti.⁵ Konservativizem gre pripisati njihovim investiranim interesom v status quo, radikalizem v stališčih je povezan z njihovo opozicijo skupnosti, za katero menijo, da jih je neupravičeno odrinila ali poskuša odriniti na obrobje družbenega in družabnega dogajanja, politična apatija pa je najbrž pogojena z anomijo, ki izvira pretežno iz občutka nemoči in manka socialne integracije. Ostareli občani so kratkomalo pomembno manj pripravljeni sodelovati v spreminjanju družbenega, družabnega in fizičnega okolja kot mlajši oziroma se pomembno bolj kot mladi upirajo kakršnimkoli korekturam obstoječega. K neofobnosti – in za to pravzaprav gre – pa poleg omenjenega prispeva še obsolescenca znanj in spretnosti, ki prihaja še posebej do izraza v obdobjih skokovitega razvoja tehnologije, ali, z eno besedo, v razvojnih intervalih diskontinuitet.

Neofobija lahko usodno vpliva na implementacijo novih proizvodnih sredstev in odnosov, brž ko imamo opraviti z družbo, za katero je značilna gerontokracija: v oblastnih strukturah prevladujejo kadri, ki so se profesionalno in vrednostno formirali v času, ki ga je opredeljevala drugačna tehnologija, in v socialnem okolju, v katerem so veljali drugačni standardi in norme vedenja in vrednotenja. Zato ne preseneča, da ponujajo ostareli vodilni kadri kar naprej stare odgovore na povsem nova vprašanja, da skušajo s skoraj patetičnimi nastopi proglasiti za »družbeno nevarno ali tuje« vse, česar ne razumejo, kar presega svet njihovihkušenj. Toda povedanemu še ne sledi, da je neofobija gerontokratov, ki so sicer »bête noire« v očeh nestrpnih naslednikov, apriori in do kraja negativna oziroma da se je treba brez rezerve pridružiti zborom, ki pojejo evlogije v čast neofiliji, ki bi morala biti naravni atribut mladosti. Resnica je, kot ponavadi, nekje v sredini: razumna neofobija drži v šahu nekritično neofilijo. Kaj bi se zgodilo, če bi ta medsebojna kontrola povsem odpovedala, je že pred leti v nekem predavanju duhovito opisal L. Kolakowski z besedami: »... v obeh primerih, se pravi, če bi se prepustili ekstremni neofobiji ali ekstremni neofiliji, bi še danes živeli v votlinah. Premalo sprememb je prav tako pogubno kot preveč...«. Z drugimi besedami, določena mera neofobije je potrebna za vzdrževanje kontinuitete in

določena mera neofilije je potrebna za odprtost do diskontinuitet, ki so skoraj praviloma generator novih smeri razvoja.

Bodisi na globalno sistemski ravni bodisi na subsistemski je torej »ostarela družba« istočasno in na eni strani soočena s splošno tendenco h konservativizmu in na drugi, z zaostrovanjem navzkrižij med generacijami (generation gap). Tako prvo kot drugo lahko pomeni resno zavoro prilagajanja spremembam, ki se dogajajo v relevantnem okolju globalnega sistema. Prilagajanje spremembam relevantnega okolja je namreč življenskega pomena za eksistenco katerekoli družbene formacije, saj ji v nasprotnem primeru grozi dezintegracija. Temu spoznanju mora kajpada slediti čisto določena akcija, določene strukturne korekture, ki naj bi razelektirale zaostrovanje in ozemljile konstruktivno razreševanje generacijskih konfliktov, ki so lahko izredno neprijetni.

Za politične in proizvodne organizacije ali ustanove velja, da je možno uspešno presegati razkorak med generacijami s kadrovske politiko, ki je utemeljena z dolgoročnimi cilji razvoja. S kadrovske politiko, ki ne dopušča absolutne dominacije niti odhajajoči niti prihajajoči generaciji, se pravi, ki zmore učinkovito brzdati neofilno zagnanost mladih in parirati neofobno zadržanost starih. V tej zvezi so, zlasti v proizvodnji, pravi mojstri Japonci, ki so prvi odkrili, kako je možno neboleče zaustaviti »graceful deterioration« ali »častiljivi razkroj« organizacij, ki je za petami biološkemu staranju kadrov: razvojni oddelki so postali domicil mladih strokovnjakov, tj. kadrov, ki si morajo reputacijo še ustvariti, ki še nimajo lovorik, na katerih bi ležali, medtem ko je top-management še zmeraj prerogativ izkušenih, toda previdnih »starih mačkov«. Dodati pa je treba, da se kadri ne starajo samo biološko, temveč tudi profesionalno: sodobnejša kot je tehnologija, hitreje postaja razvidna razlika med profesionalno kompetentnostjo »starih« in »mladih« strokovnjakov, in konsekventno, bolj brutalno se širi tim. generation gap. Najboljša ilustracija so pričevanja kronistov mikroelektronske revolucije v kalifornijski Silicon Valley (Hanson, 1980), v kateri so ožigosali – v njeni eruptivni fazi – za »starce« že tridesetletne visoko kvalificirane inženirje. Akceleriran razvoj in radikalna kompeticija nista dovolila niti trenutka predaha, saj je veljalo pravilo: biti drugi pomeni biti še komaj dovolj dober.

Razhajanja med generacijami prihajajo na površje na drugačen način tudi v bivalnih okoljih sodobnih urbanih naselij, za katera je bilo že tudi pri nas rečeno, da bi morala postati naselja treh ali štirih generacij. Slednje v smislu, da bi moralo biti naselje arhitektonsko tako zasnovano, da bi moglo zaživeti kot resnična soseska, ki ne bi samo dovoljevala, marveč celo vzpodbujala socialno integracijo treh oziroma štirih generacij. Sedanja krajevna skupnost tega zagotovo ne zmore, saj je produkt tehnokratske pameti, ki je imela v mislih ustvariti najmanjšo in zategadelj tudi socialno pregledno administrativno bivanjsko enoto, toda ki ji je uspelo priklicati v življenje le socialno atomizirano naselje. Toda tudi manjšim stanovanjskim naseljem se ni uspelo povzpeti na raven soseske v pravem pomenu te besede. O tem najbolje pričajo podatki že omenjene raziskave ISU o potrebah ostarelih: 29 % ali skoraj ena tretjina upokojencev nima s sosedi praktično nobenih stikov, medtem ko se 41 % ali dve petini s sosedi samo pozdravlja in morda z njimi tudi od časa do časa rahlo poklepeta. Očiten manko socialne integracije, za katerega smo že postavili, da sodi med vzroke politične apatije. Podatki še pridobijo na teži, če upoštevamo, da pomeni delo (zaposlitev) najbolj pomembno avenijo, ki vodi občana v družbeno in družabno življenje, saj mu določa identiteto, stil življenja, prestiž in status, in mu, ne nazadnje, ponuja vzorce participacije v političnemu uveljavljanju. Da bi lahko vse to nadomestili formalni sestanki političnih organizacij, denimo SZDL ali ZKS, je več kot iluzija, je fantazma politburokratov, ki so odtrgani od realnega življenja. Najbrž bodo morali biti naši urbanisti, arhitekti in administratorji bolj domiselni, ko bodo snovali stanovanjska naselja in krajevne skupnosti. Stereotipni arzenal: otroški vrtec, šola, ambulanta, pošta, banka, samopostrežna trgovina in morda še kakšen zanikrni bife zagotovo ne predstavljajo zadovoljive fizične »infrastrukture« za človeško sprejemljivo simbiozo več generacij. Manjkajo obrtne in uslužnostne dejavnosti, manjkajo primerni gostinski lokali. Ob tem velja še izpostaviti odsotnost prostorov za različne »hobi« dejavnosti, za katere vemo, da presegajo socialne bariere, ki jih postavljajo izobrazba, profesija in seveda starostne razlike. Če arhitektom, urbanistom in pristojnim administratorjem manjka domiselnosti, se bodo morali pač močneje kot doslej naslanjati na izsledke

socioloških ali socialnopsiholoških študij. Kolikor pa je tudi teh premalo, jih bodo morali odločneje vzpodbujati.

Z omenjanjem »hobi« dejavnosti pa smo že prešli ekonomsko domeno problematike »ostarele družbe«. Povedano je bilo, da nalagajo ostareli občani že zdaj izredno težko finančno breme na družbena ramena in da se bo to breme v bližnji prihodnosti še občutno povečalo. V ilustracijo: v našem času »delajo« za enega upokojenega nekaj manj kot štirje zaposleni, čez borih 15 let pa bosta najbrž ostala za to le še dva. Vprašanje, ki smo ga na začetku zastavili, od kod sredstva, torej očitno ni bilo odveč. To pa tudi pomeni, da se bo treba čimprej usmeriti v iskanje poti, ki bodo vodile k omiljenju pritiskov na zdravstvene in skrbstvene sklade.

Prvi korak v tej smeri: potegniti je treba jasno začrtano mejo med ostarelimi in onemoglimi s tem, da empirično in sistematično ugotovimo potrebe, želje in pričakovanja prvih in drugih, ki se – kot razkrivajo rezultati dosedanjih raziskav doma in po svetu – po svoji naravi in intenziteti krepko razlikujejo. Pri onemoglih je poudarek predvsem na potrebah, ki so povezane z delovanjem zdravstvenih in skrbstvenih institucij, pri ostarelih pa na delovnih potencialih, ki ostajajo v večini primerov – zlasti pri nas – neizkoriščeni. Ali drugače: če gre pri prvih, tj. onemoglih, predvsem za retribucijo, gre pri drugih, tj. ostarelih, ki so še psihofizično sposobni in motivirani prispevati k družbenemu blagostanju, za kontribucijo.

Neizkoriščeni delovni potenciali se evidentno množijo v premem razmerju s »pomlajevanjem« upokojencev (zgodnejša upokojitev, daljša longeviteta). Ali z drugimi besedami: toliko več bo za aktivno dejavnost sposobnih in voljnih upokojenih, koliko dlje bodo morali le-ti ob relativno zadovoljivih psihofizičnih sposobnostih čakati na smrt, kar ni ravno prijeto opravilo. Toda prav to je zaenkrat in še zmeraj »predpisana« usoda ostarelega oziroma upokojenega občana. Vzorec vedenja, ki mu ga je oktroirala družba s tem, da mu je zablokirala dostop do vrat, ki vodijo v smiselno socialno in sprejemljivo socialno življenje, tj. kreativno ali vsaj primerno delo, ki daje status in identiteto – ne pozabimo, da se je samo pri nas uveljavil »poklic« upokojenec – ki ga skratka rekonstituira kot polnopravnega in enakovrednega državljana. Še posebej velja to za upokojence, ki jim je bil edini »hobi« delo na delovnem mestu, za ostarele torej, ki niso poznali niti pred niti po upokojitvi nobene kreativne prostočasne aktivnosti.

Drugi korak bi zategadelj pomenila priprava na upokojitev ali tim. psihološka profilaksa upokojitve (Poleksić, 1980), ki izhaja iz ugotovitve, da spremljajo prehod iz aktivne faze življenja v pokoj pogosto nepredvidene socio-ekonomske in psihološke posledice. Zlasti takrat, kadar se iztek delovnega staža in kronološka starost ne ujemata s psihofizičnimi sposobnostmi prizadetega, kadar je, enostavno rečeno upokojenec »mlajši« kot bi po letih moral biti. Prav zato, ker tega navzkrižja ponavadi nihče ne preverja, je treba s psihološko predpripravo za upokojitev, ki lahko pomeni za marsikoga pravcati eksistencialni in eksistenčni šok, začeti že leta pred dokončnim odhodom iz delovne organizacije ali ustanove.⁶ Z drugimi besedami: na proces adaptacije na nov slog življenja, ki še ne pomeni ali bi vsaj ne smel pomeniti slovesa od aktivnega družbenega in delovnega udejstvovanja, se je treba pripraviti še preden je le-ta dejansko nastopil, podobno kot se pripravljamo za vstop v produktivno življenje. V isto poglavje sodi tudi pomoč pri iskanju ustreznega »hobija« – če ga še nima – ki bi se mu bodoči upokojenec z veseljem posvetil, podobno kot ga je treba prekvalificirati, če se želi po upokojitvi zaposliti s skrajšanim delovnim časom na delovnem mestu, ki je zanj novo, za katerega mu manjka ustreznega znanja in spretnosti, ki pa ustreza njegovim deterioriranim sposobnostim.

Tretji korak pomeni preverjanje obstoječih in iskanje novih delovnih mest, ki bi ustrezala zmanjšanim psihofizičnim sposobnostim in interesnim nagnjenjem ostarelih in koristila ožji in širši družbeni skupnosti. Ponuditi ostarelim delo – če si to želijo in so za to sposobni – za katerega bi bili tudi ob skrajšanem delovnem času bolj primerni kot mlajši, ki često opravljajo opravila pod nivojem svojih psihofizičnih sposobnosti, pa še zdaleč ni poseg, ki bi zapiral pot k zaposlitvi mladih. Gre predvsem za prerazporeditev delovnih mest in za odpiranje novih, ki bi bila od vsega začetka namenjena ostarelim in invalidom. Kar pa zadeva problematiko zaposlovanja mladih, ki so jim pri tem baje v oviro starejši, za upokojitev že zreli zaposleni, pa velja poudariti, da je ILO (International Labor Organization, UN) že

pred leti predlagala, da naj bi se v razvitih deželah daljšal delovni staž ob vzporednem krajšanju delovnega tedna. Predlog, ki očitno implicira prerazporeditev delovnih mest v smislu, da bi bil volk sit in koza cela: več delovnih mest za mlade in manj neposrednih stroškov za »vzdrževanje« ostarelih. (V tej zvezi je zanimivo omeniti, da je npr. Avstrija izračunala, da si ob sedanjih produktivnosti oziroma nacionalnem dohodku ne more privoščiti, da bi njeni zaposleni odhajali v pokoj pred 57 leti starosti). Poleg tega pa bi s takšnimi in podobnimi posegi pomagali ostarelim osmišljevati življenje, saj bi ostali ob manjši fizični in psihični obremenitvi še zmeraj v središču dogajanja. Moralno-etična obveza, ki izvira iz dolga mlajših generacij do minulega dela, če že iz ničesar drugega. (Kaj pomeni prekinitev delovnih obveznosti, je najlaže razbrati iz podatkov raziskave **POTREBE IN DELOVNI POTENCIALI OSTARELIH**, ki je bila opravljena na reprezentativnem vzorcu slovenskih starostnih upokoјencev. Več kot polovica upokoјjenih je izjavilo (53.8 %) da so se po upokoјitvi počutili hudo prazne. Predvsem so pogręšali druębo tovarišev pri delu (42 %), nato delo, ki so ga opravljali (29 %), in nazadnje zasluęek, ki je bil višji od pokojnine (16 %). Skoraj ena tretjina respondentov – 32.2 % – je potoęila, da jih pogosto ali občasno obide občutek, da življenje nima posebne vrednosti. Še posebej to velja za ženske – 34.5 % – vdovce(e) – 44.5 % – in ločence(ke) – 47.8 %).

Vendar, ko teče beseda o ostarelih kot socialnem problemu, se pogovor ponavadi ustavi pri zdravstvu, patronažni službi in domovih za ostarele, pri domnevni stebrih skratka, na katerih naj bi stala ali padla celotna družbena skrb za ostarele. Pri tem se ima seveda v mislih zdravstvo in patronažno službo, takšna, kakršna sta, ter domove za ostarele kot institucije, ki zasluęijo kvečjemu tu in tam takšno ali drugačno kozmetično korekturo. Kazno je, da tisti, ki naj bi bili, ali so pristojni za domove, o amelioracijah ne razmišljajo preveč. Raje se držijo uvoženih kolovozov.

Statistični podatki, ki jih je zbral dr. B. Acetto (neobjavljeni), pravijo, da je bilo npr. leta 1982 v Kliničnem centru v Ljubljani na zdravljenju 51.125 oseb, od tega 26 % bolnikov, ki so bili starejši od 60 let, se pravi več kot četrtina, kar je dokaj zaskrbljujoče. Po eni strani namreč vemo, da postajajo vedno bolj glasna priporočila – bolnišnice so prenatrane – da bi bilo dobro organizirati več zdravljenja na domu, zlasti starejših, ki so bolj potrebni dolgotrajne nege na domu kot mlajši, po drugi plati pa je tudi dokazano, da je zdravljenje na domu cenejše. Iz večkrat omenjene študije ISU je razbrati, da kar 60.7 % starostnih upokoјencev sodi, da bi bilo dobro in prav, če bi se za ostarele organizirale posebne zdravstvene službe. (Za to zamisel se predvsem ogrevajo ženske in upokoјenci z višjo in visoko izobrazbo. Med tistimi, ki se ogrevajo za posebno zdravstveno službo za ostarele, pa jih več kot polovica predlaga, da bi bile organizirane v okviru ambulant zdravstvenih domov). Sedanja organizacija zdravstva ostarelim očitno ni preveč pri duši. Pravijo, da je osebje preobremenjeno in da se jim ne more posvetiti dovolj. Zanimivo pa je, da skoraj dve tretjini vprašanih odklanja posebno oddelke za ostarele v bolnišnicah. (Negativno stališče se krepi z izobrazbo: višja kot je izobrazba, bolj odklonilno je stališče do posebnih oddelkov). Morda bi se v posebnih oddelkih počutili kot v getu? Zategadelj je nesprejemljiva sedanja praksa, ko poskuša Klinični center (Sobotna priloga Dela, 25,5.1985) spremeniti domove za ostarele v svoje posebne oddelke za ostarele – gre za ostarele bolnike, ki ne potrebujejo več kliničnega zdravljenja, a nimajo nikogar, ki bi jim stregel na domu – pa čeprav morda ni zaenkrat drugega izhoda. Kar se tiče patronažne službe pa preseneča, da 18.6 % starostnih upokoјencev sploh ne ve, da ta služba obstaja in da jih kar 54 %, ki sicer vedo, da obstaja, ne ve, kako deluje. Patronažna služba, ki naj bi še zmeraj nosila glavno breme skrbstva, živi torej bolj ali manj v senci. O organizaciji samopomoči, ki postaja vedno bolj popularna v Zahodni Evropi in ki bi zmogla pod strokovnim vodstvom v pomembni meri razbremeniti patronažno službo – večina ostrelih (77.6 %), ki vedo za njen obstoj, meni, da deluje, kot se spodobi, in meni, da je preobremenjena – pa verjetno zelo malo ljudi razmišlja oziroma, če razmišlja, ne ve, kako bi jo bilo moč priklicati v življenje in tudi ohraniti pri življenju.

Pri nas imamo 57 domov za ostarele. V teh domovih je približno 73 % zdravstveno problematičnih oskrbovancev, ki so povprečno stari več kot 80 let. Govori se, da bi potrebovali še najmanj 1.700 postelj. Očitno tedaj za onemogle in ne za ostarele. (85.5 % starostnih upokoјencev med 55 in 75 letom starosti namreč izjavlja, da ne potrebuje nobene tuje

pomoči v gospodinjstvu. Med tistimi, ki rabijo pomoč pri pripravljanju hrane, so v večini primerov moški, med tistimi, ki rabijo pomoč pri dnevnih nakupih, pranju in likanju pa ženske. Najbolj prizadet je starostni razred med 65 in 75 leti in kajpak še starejši in to zlasti samski, razvezani in ovdoveli upokoјenci). Nasploh pa imajo ostareli izredno negativno mnenje o domovih za ostarele, ki se jih najbrž še drži stigma bivših hiralnic: azil za občane, ki so jih vsi bližnji zapustili. Dejstvo namreč, da samo 14 % starostnih upokoјencev misli, da so domovi za ostarele še zmeraj najboljša rešitev za ostarelega človeka, je že samo po sebi dovolj zgovorno. 39.0 % starostnih upokoјencev ne bi pod nobenim pogojem pristalo na tovrstno skrbstvo, 38 % samo pod pogojem, da bi ne bilo drugega izhoda, in le 0.7 % s pogojem, da bi bili domovi bolje organizirani, kot so to bili doslej. (Zanimivo je, da je med moškimi upokoјenci največ takšnih, ki pod nobenim pogojem ne bi bili pripravljene preživeti zadnjih let svojega življenja v domu, in da je med ženskami pomembno več takšnih, ki menijo, da so domovi za ostarele še zmeraj najboljša rešitev, pa čeprav vemo, da znajo ženske bolje skrbeti zase kot moški. Omembe vredno je še, da z leti staranja padajo simpatije do domov in ne obratno, kot bi bilo pričakovati).

Predlogi za izboljšanje domov za ostarele, ki smo jih dozdej najbrž preslišali, so naslednji:

- 1 – 57.2 %: znižati oskrbnino
- 2 – 35.2 %: izboljšati odnos osebja do oskrbovancev
- 3 – 23.1 %: oskrbovancem izboljšati stike z zunanjim svetom
- 4 – 21.9 %: izboljšati možnosti za ukvarjanje s »hobiji«
- 5 – 20.1 %: izboljšati prehrano
- 6 – 18.2 %: bolje prikriti navzočnost umiranja
- 7 – 17.4 %: bolj smotno razporejati oskrbovance glede na njihovo izobrazbo in interese
- 8 – 16.6 %: povečati osebno svobodo oskrbovancev
- 9 – 8.7 %: omogočiti več privatnosti.

Tisti, ki sodijo, da bi živeli v domovih za ostarele, tj. izrazita manjšina, navajajo naslednje agrumente:

- 1 – 65.4 %: oskrba je zadovoljiva
- 2 – 56.3 %: zdravnik je pri roki
- 3 – 35.4 %: ne želi biti v nadlego niti sorodnikom niti prijateljem
- 4 – 32.7 %: hrana je primerna
- 5 – 21.8 %: prijetno je živeti med enako starimi.

Neglede na to, da so agrumenti v prid domov za ostarele sprejemljivi, je vendar odstotek upokoјencev, ki domove za ostarele energično odklanja, tako visok, da sploh ne more biti dileme ali so domovi za ostarele najboljša rešitev za občane, ki so na stara leta ostali prepuščeni sami sebi, ali ne. Ker je odgovor očitno negativen, je tedaj tudi jasno, da bo treba slejkoprej poiskati izhod v drugi smeri, tj. v negi in varstvu na domu s strani kvalificiranih institucij, ali v samopomoči, ki je dosegla na Zahodu, zlasti na Švedskem in ZDA, zavidljive rezultate. Toda nega in varstvo na domu sta samo ena plat medalje. Druga je stanovanje, ki je ali locirano previsoko ali pa je ostalo preveliko. Kaj pomeni stanovati npr. v desetem nadstropju za ostarelega v deželi, v kateri je funkcioniranje dvigal loterija, ali pa npr. v četrtem nadstropju v bloku, lahko brez prevelike fantazije uganemo. (Invalidi so v enakem položaju). Vendar ne poznamo mehanizmov, ki bi omogočili ustrezne zamenjave brez prevelikih pretresov, se pravi, ki bi ostarelemu omogočili vselitev v manjše stanovanje ali stanovanje v nižjem nadstropju, toda še zmeraj v okolju, na katerega je navajen. (94.0 % starostnih upokoјencev je zadovoljnih z okoljem, v katerem bivajo! Od tistih, ki živijo v višjih nadstropjih, pa bi se jih kar 41.0 % želelo preseliti v nižja, saj so v stolpnicah z dvigali le-ta v 44.0 % primerov pogosto v okvari). Stanovanje in bivanjsko okolje bosta torej v zvezi z ostarelimi postala fizično in socialno kmalu zelo pereč problem. (Manojlić, 1972).

Če povzamemo, lahko in nuce še enkrat ponovimo, da se bo »ostarela družba« vsak čas, kolikor se že ni konfrontirala, z vprašanjem, ki je temeljno: kako misliti sebe v zmeraj bolj turbulentnih pogojih, ko postajajo stari in preizkušeni recepti neučinkoviti tudi pri odpravljanju simptomov, ki se nam zdijo kot označevalci znani, toda pomenijo nekaj

drugega, in pri vzrokih, za katere smo v preteklosti vedeli napovedati posledice, toda ki v nasprotju z našimi anticipacijami ne nastopajo več oziroma, če nastopijo, ne izvirajo iz enakega vzročnega spleta. Fenomen gerontokracije, ki zavira družbeno fleksibilnost oziroma oži možnosti uspešnega prilagajanja k spremenjenim parametrom relevantnega okolja, bo konec koncev zničilo delovanje »biološkega faktorja«. Posebno podvprašanje, kaj storiti, pa nastopi takrat, ko se biologija s svojimi »coups de grâce« mudi, saj se medtem obdajajo gerontokrati s kadri, ki so se že rodili stari, se pravi, ki že mladi razmišljajo in razsojajo na podoben način kot njihovi biološko ostareli vzorniki. Kako tedaj v opisani situaciji pravočasno implementirati ustrezno kadrovske politiko, saj je dejansko odločanje v rokah tistih, ki bi jih prav ta kadrovska politika morala najprej eliminirati iz procesov odločanja? Generacijski konflikti se konsekvantno množijo in pridobivajo na intenziteti – in kriza, ki bo zajela družbo v celoti, bo terjala drugačna razreševanja, kot bi lahko bili relativno neboleči posegi bolj ali manj dobro zasnovane kadrovske politike.

Nizka nataliteta, ki resno nazira nacionalno substanco, terja prav tako širokopotezen in dolgoročen pristop, ki pa ne more vzklti niti na gredi učiteljske in še manj policijske pameti, saj prva razmišlja predvsem v okviru »prosvetljevanja«, ki v tem kontekstu ne more roditi sadov, druga pa represije, ki je prav tako neplodna. V resnici pa gre za nov koncept socialne politike, ki ne izhaja iz nepreverjenih postulatov, marveč iz sistematično zbranih empiričnih podatkov, ki zadevajo tako stanovanjsko izgradnjo kot projektiranje bivalnega okolja, tako beneficije, ki naj bi jih bile deležne družine z več potomci, kot perspektive nasploh, ki se kot opcije razkrivajo mladim.

Problematiche ostarelih in onemoglih najbrž tudi ni mogoče razreševati samo z izgradnjo domov za ostarele. To je sicer najbolj enostavno in zaradi tega tudi najprej v mislih tehnokratsko obarvane administracije, ki je pristojna za to plat socialne politike. Očitno bo treba bolj intezivno razmišljati o samopomoči, ki bi se morala prav v naši samoupravni družbi najprej in najbolje uveljaviti. Razlogov, da se ni, je več, vendar bi analiza preseгла okvir pričujočega prispevka.

Sodobni svet, zlasti razviti, živi prav zdaj v sredi turbulentne epohe prehoda iz industrijske družbe v poindustrijsko, ki jo je že prepoznati v najbolj grobih obrisih tudi nam, ki še zmeraj delujemo v miselnih okovih prve. Toda tudi mi se nezadržno pomikamo v poindustrijsko družbo, pa čeprav na repu dogajanja. Vstopamo počasi in nervozno v razviti svet, ki bo za razliko od nerazvitega slonel na kreaciji in distribuciji informacij in ki bo moral biti istočasno tim. »high tech« in »high touch« družba, se pravi, družba visoke tehnologije in visoke socialne integracije (Naisbitt, 1982). V takšnih pogojih si bo pa prav tako nemogoče privoščiti luksus avtarktičnega ali v ožjem nacionalnem okviru izoliranega delovanja, kot bi si bilo v starih pogojih nemogoče dovoliti razkroj hierarhično strukturiranih organizacij. V tem smislu se bo treba torej čimprej preusmeriti iz kraktoročnih ciljev v dolgoročne: na račun dolgoročnih ciljev se bo pač treba odreči nekaterim kratkoročno osmišljenim beneficijam. Ekološke zagate so najbolj zgovoren primer. V ta referenčni okvir je treba postaviti tudi likvidacijo institucij, ki so po svojem ustroju in naravi v nasprotju z dolgoročnimi cilji razvoja, in misliti na formiranje novih, ki so uglašene na te cilje. Med takšne institucije spada tudi večina organizacij, proizvodnih in družbeno-političnih, ki so strogo hierarhično strukturirane. Svoje mesto bodo morale odstopiti horizontalnim mrežam komuniciranja.

Kakorkoli, »mlada družba«, ki ne pozna gerontokracije, ki pa je na žalost in praviloma industrijsko nerazvita, bi se zelo verjetno laže odprla novim tokovom. Toda ker je to čista spekulacija, bo morala potemtakem na nova vprašanja poiskati odgovor »stara družba« s tem, da bo znala preseči »handicap«, ki izvira prav iz njene »starosti«.

Opombe

1 V Sloveniji se je prvi lotil problematike ostarelih in s tem tudi fenomena »ostarele družbe« ISU z raziskavo POTREBE IN DELOVNI POTENCIALI OSTARELIH (1980). V tem pogledu sta Zagreb in Beograd precej pred nami. Začeta raziskava – doslej sta izšli dve monografiji (starostni in družinski upokojenci) – je bila leta 1984 vključena v širši raziskovalni projekt ISU: KVALITETA ŽIVLJENJA SLOVENCEV, ki zajema ostarele nasploh, ne samo upokojene občane.

2 Ko teče beseda o osemdesetletnikih, je treba opozoriti, da nimamo v njihovem primeru več opravi z ostarelimi, pač pa z onemoglimi, ki spadajo v posebno kategorijo. Izjeme, ki kajpak obstajajo, je moč opredeliti kot »quantité négligeable«. To potrjujejo tudi izkušnje naših domov za ostarele z varovanci, ki so v povprečju stari 81 let in ki očitno terjajo povsem drugačen pristop kot mlajši ostareli. Zategadelj bi jih bilo morda pravilneje imenovati »domovi za onemogle« in jih tudi temu primerno organizirati.

3 Sicer pa je težko »objektivno« določiti spodnjo mejo ostarelosti, tudi če zanemarimo individualne razlike. Po eni plati postajajo ostareli vse »mlajši«, kar gre na rovaš povprečne longevitete, po drugi pa obstaja javno mnenje, ki postavlja svoje lastne meje. Povprečni odrasli Slovenec – Slovensko javno mnenje, 1983 – npr. ocenjuje, da je ženska ostarela pri 62-ih letih, moških pa pri 68-ih. V Kaliforniji pravijo, da je ženska stara pri 71-ih, na Tahitiju ali denimo v Centralni Afriki, pa bi ta epiteton dobila že najbrž pri 25-ih. Ocene so potemtakem odvisne od konkretnega kulturno-historičnega okolja in stopnje gospodarske razvitosti. Navedeni podatki postanejo ustrezno osmišljeni šele v psihodinamičnem kontekstu tim. Thomasovega teorema (self-fulfilling prophecy): ko nas naše relativno okolje opredeli za ostarele, se tej splošni sodbi najprej kognitivno in emocionalno, potem vedenjsko in nazadnje še fiziološko prilagodimo, skratka postanemo v resnici stari.

4 Po konservativni oceni US Office of Management and Budget so beneficije, ki so jih bili leta 1983 deležni ostareli, zasedle 27 % federalnega proračuna. Na podlagi ekstrapolacije obstoječih demografskih trendov pa je moč sklepati, pravijo, da se bo do leta 2000 ta odstotek dvignil na 35 % in do leta 2025 na 65 %. Prav tako so zabeležili v USA po letu 1965 izjemen porast zdravstvenih stroškov. V primeri s pacienti, ki so bili mlajši od 65 let in za katere so se ob konstantnih cenah stroški dvignili za 11 %, so se za paciente, ki so bili starejši, dvignili za 13 % (Katz, 1978). Pri nas podobnih izračunov ne poznamo. Vseeno pa smemo domnevati, da situacija ni bistveno drugačna.

5 Zveze med starostjo in politično angažiranostjo sem obravnaval v prispevku NEKAJ DETERMINANT AKTIVNE POLITIČNE PARTICIPACIJE PRI NAS (Družboslovne razprave, štev. 1, ISU, 1984). Izsledki kažejo, da tudi v tem pogledu nismo izjema, se pravi, da tudi pri nas vzporedno s staranjem pomembno upada pripravljenost občanov aktivno sodelovati v političnem življenju.

6 V že omenjeni raziskavi ISU je tudi več kot polovica starostnih upokojencev izjavilo, da so po upokojitvi občutili praznino, ker so zapustili svoje delovno okolje. Najbolj so pogršali svoje delovne tovariše, potem delo, nato zaslužek in nazadnje ustaljeni urnik in delo v samoupravnih organih.

Reference:

- Roubakine, A.: »Les Problèmes des Vieilles d'Union Sovietique depuis la Grande Révolution Socialiste d'Octobre 1917«, *Bulletin de l'Academie Nationale de Medicine*, 1975/159/6
- Mitscherlich, A.: *Thesen zur Stadt der Zukunft*, Frankfurt, 1971
- Katz, E.: *The Retarded Adult in the Community*, C. C. Thomas, Springfield, 1977
- Manojlič, P.: »Stanbena politika, uslovi stanovanja starijih osoba«, *Komuna*, 1972/2
- Brotman, H. B.: »Population Projections: Tomorrow's Older Population (to 2000)«, *Gerontologist*, 1977/3
- Hanson, D.: *The New Alchemists*, Little, Brown and Comp., Boston, 1980
- Naisbitt, J.: *Megatrends*, Warner Communication Comp., New York, 1982
- Poleksić, J.: »Profilaksa penzionisanja«, *Ergonomija*, 1980/2
- Eysenck, H. J.: *The Psychology of Politics*, Routledge & Kegan, London, 1954
- Berelson, B. R.: *Voting*, University of Chicago Press, Chicago, 1954
- Lazarsfeld, P. F.: *The People's Choice*, Sloan & Pearce, New York, 1944
- Sauvy, A.: *Theorie Générale de la Population*, Paris, 1966